

Erdélyi személyiségek emléknapi 2013-ban és munkásságuk jelentősége az erdélyi magyar gazdasági kultúrában (2. rész)

Szerkesztette SOMAI JÓZSEF

Imreh István (1919. szeptember 12. – 2003. január 31.)¹
(halálának 10. évfordulójára)

A háromszéki Sepsiszentkirályon született. Középiskoláit Kolozsvárt és Brassóban végezte, a főiskolát a kolozsvári magyar Ferenc József Egyetem közgazdasági karán (1940–44); ugyanitt doktorált gazdaságtörténetből (1944). Előbb vezető közgazdászként a kolozsvári Victoria szövetkezetben dolgozott, de már 1945 végétől az Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) munkatársa az intézmény megszűnéséig (1947). A Bolyai Tudományegyetem előadótanárává nevezték ki (1948); előbb a jog- és közgazdaság-tudományi karon tevékenykedett, majd 1950-től a történelem szakon tanított. 1959-től szintén a történelem szakon, a két kolozsvári egyetem egyesítése (1959) után, nyugalomba vonulásáig (1983), a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a legújabb kori egyetemes történelem előadója. Közben a kolozsvári Történeti Intézet munkatársa (1949–54) és az Erdélyi Múzeum-Egyesület történeti levéltárának megbízott igazgatója (1950–53). 1977-ben a Magyar Néprajzi Társaság tiszteletbeli tagjává választják, 1998-ban pedig elnyeri az Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteletbeli tagsága minősítést. 1990-től a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja.

Kutatásainak középpontjában Erdélynek a feudalizmusból a kapitalizmusba vezető korszaka állt, ezen belül a székelység története, annak gazdasági, társadalmi és politikai vetületei. A székely falu mezőgazdasá-

¹ *Romániai magyar irodalmi lexikon*, II. kötet, 224–226.; Voffkori Mária, Imreh Istvánról, in: Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* II. kötet, RMKT, Kolozsvár, 2004, 309–334.

gi fejlődését, állattartását, szőlőművelését, társadalmi rétegződését, a falu belső rendjét vizsgálta. Állandó témája a székely szabadparaszti tömegek harca a feudalizálódás ellen, majd Háromszék 1848-as önvédelmi harca. Kora társadalomtudósai közül kapcsolatot tartott fenn a szintén falukutató Dimitrie Gusti szociológussal, akinek monografikus kutatási módszerét nagyra értékelte.

Az első kötete a *Székely falutörvények* címmel 1947-ben, az ETI kiadásában látott napvilágot. Ez volt életének legkedveltebb kutatói témáját elemző műve. Tucatnyi könyvből két olyant emelhetünk ki, amelyek nemcsak a történész szakma, hanem a nagyközönség széles köreiben is nagy érdeklődést váltott ki: *A rendtartó székely falu* (1973) és *A törvényhozó székely falu* (1983). Kiemelkedő jelentőségű az 1956-ban megjelent *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején* című kötete is, amelynek középpontjában a Mikó családra, más székely nemesek uradalmára és több kisebb birtokra, azok jobbágnépére vonatkozó adatok állnak. Az 1979-től kezdődően megjelenő *Erdélyi hétköznapiak, Földesúri gazdálkodás a Székelyföldön*, a *Majorsági gazdálkodás* felfrissített változata is tartalmazza, tárgyalja a robotoló jobbágnép életét a Toldalagi és más nemesi birtokokon. Ugyancsak gazdaságtörténetet gazdagító műve *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében* (Erdélyi Tudományos Füzetek, 1992). Pataki Józseffel társszerzőségben írta a *Kászonszéki krónikát*, Csetri Elekkel együtt jelentette meg az *Erdély változó társadalma 1767–1821* című jelentős forráskötetet. A *Látom az életem, nemigen gyönyörű* címet viselő könyvével emléket állít a maddfalvi veszedelem egykori áldozatainak.

Az 1989-es decemberi fordulat után is aktívan részt vett az erdélyi tudományos életben, különösen az Erdélyi Múzeum-Egyesület újjászervezésében, addig, ameddig ereje engedte. Könyvei jelentek meg, és átvehette azokat a tudományos elismeréseket, amelyek, a régiek mellett (a Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagja – 1977. június 25., a Román Akadémia Nicolae Bălcescu-díja az *Erdélyi hétköznapiak 1750–1850* című munkájáért – 1981. július 16.) méltán megillették őt. 1990-ben külső tagjai közé választotta a Magyar Tudományos Akadémia, ahol *A székely faluközösség alkonya* című székfoglaló beszédét 1992. szeptember 24-

én tartotta meg, 1995. május 30-án a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem díszdoktorává avatta, 1998-ban pedig az EME tiszteletbeli tagja lett, és ugyanabban az évben a *Látom az életem, nemigen gyönyörű* című munkájáért az EME és a Gróf Mikó Imre Alapítvány Entz Géza-díjban részesítette (1998. március 3.). 2001. február 3-án, egy nem akármilyen élet méltó megkoronázásaként, átvehette a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjét.

Szaktanulmányait magyarul a Társadalomtudomány, Társadalomtudomány és Politika, Irodalmi Almanach, Korunk, Agrártörténeti Szemle (Bp.), Acta Universitatis Debrecenensis, Aluta, Igaz Szó, A Hét, Új Élet, Művelődés, románul a Studii, Studia, Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Acta Musei Napocensis, Terra Nostra, Napoca Universitară, németül a Forschungen zur Volks- und Landeskunde közölte. Népszerűsítő cikkei és ismertetései a Március, Székelység, Utunk, Falvak Népe, Falvak Dolgozó Népe, Igazság, Előre, Tribuna, Făclia, Új Idő, Brassói Lapok, Hargita, Vörös Lobogó, Megyei Tükör hasábjain található. Társszerzője a *Szülőföldünk* (Sepsiszentgyörgy, 1944) és *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről* (1956) c. köteteknek. Hozzájárult több országos vállalkozásból született történeti szintézishez, így munkatársa az *Istoria României* III. kötetének (1964) és a magyar nyelven írt *Erdély története* című műnek (1964), egyik szerkesztője a *Történeti kronológia* (1976) jelenkori részének. A szabófalvi Szeszka Erdős Péterrel együttműködve először adott hírt moldvai csángók jogszokásairól a *Népismereti dolgozatok 1978* című gyűjteményes kötetükben.

Történelem- és gazdaságtudományi jelentőségű önálló kötetei: *Székely falutörvények* (1947); *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului XIX-lea* (1955); *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején*. Adatok a XVIII. század végi és a XIX. század eleji székelyföldi nagybirtok gazdálkodásáról és a paraszti földek kisajátításáról (1956); *Újkori egyetemes történeti előadások. 1870–1918* (egyetemi jegyzet, 1958); *A rendtartó székely falu*. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából (1973); *Erdélyi hétköznapiak 1750–1850*. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról (1979); *Erdély változó*

társadalma 1767–1821 (Csetri Elekkel közösen, 1980); *Viața cotidiană la secui 1750–1850* (fordította Gelu Păteanu, Florica Perian, Papp Ferenc. Az előszót írta Șt. Ștefănescu, 1982); *A törvényhozó székely falu*. I. A székely falutörvények világa. II. Székely falutörvények, rendtartások. 1581–1847. III. Jegyzetek. Lektorálta Jakó Zsigmond (1983); *Székelyek a múlt időben* (1987); *Kászonszéki krónika 1650–1750* (1992); *Látom az életem, nemigen gyönyörű* (1994).

Kós Károly (1883. december 16. – 1977. augusztus 24.)²
(születésének 130. évfordulójára)

Kós Károlynak nem a leglátványosabb vagy központi teljesítményterülete a gazdaság vagy gazdálkodás, azonban egész életét, munkásságát végigkísérte a gazdasági gondolkodás, szigorú gazdálkodási rend, pénzügyi háttérbiztonság, vállalkozási szellem, földszereget, ami szellemi munkásságában, valamint köz- és magánéletében is megmutatkozott.

Életének legfontosabb állomáshelyei: Temesvár, Szeben, Kolozsvár, Budapest, Kalotaszeg és ismét Kolozsvár. Megannyi társadalmi, közösségi, szellemi hatás alakította és tette a romániai magyarság egyik legjelentősebb szellemi vezetőjévé. A következőkben azt mutatjuk be röviden, hogyan fejeződött ki a természet valóságával, a földdel, a gazdálkodással, a gazdasági élettel, a faluval, a várossal, az élet mindennapjaival tartott szakadatlan kapcsolata gazdag szellemi és közéleti tevékenységében.

Kós Károly, a szellemi világ örök küzdőterének embere szántott, vett, aratott, kaszált, kertészkedett, könyvet kötött, nyomdabetűket készített, könyveket nyomtatott, lovat tenyésztett, vásárba járt, azaz semmi gyakorlati tennivalótól nem riadt vissza. Városi szülőtt létére a falu és a föld szerelmese.

Egész életében nemzete sorsán töprengett, annak érdekében cselekedett, mindig azt vallotta, hogy a történelem nagy átalakulásai, a pol-

Somai József: Gazdasági gondolkodás Kós Károly életművében, in: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. II. kötet, 93–124.

gárosodás okozta gyakori életmód-átformálás, a háborúk előidézte katasztrófák közepette a nemzet művészete, gazdasági önépítkezése és a népi hagyományok jelenthetik a megmaradás egyetlen fegyverét.

1912-ben megalapítja a *Kalotaszeg* című lapot, mely csupán 12 számot ért meg, mindamellet, hogy előtte már gazdag írói tapasztalata volt (*Erdély ország népének építése, a Székely balladák, Atila királról ének, Régi Kalotaszeg*). A lap nagyon fontos állomás volt életében, megtalálhatjuk benne a később kibontakozó transzszilvanizmus csíráit.

A trianoni döntés után ő az első magyar, aki ébresztőt fúj a *Kiáltó Szó*-ként ismert röpiratában (1921. januárt 23.), és talpra állásra, nehéz munka vállalására, cselekvésre biztatja az elcsüggedt magyar népet.

Rövidesen (1925. június 5-én) megalakítja az első erdélyi magyar politikai pártot, az Erdélyi Néppártot, amelynek tízpontos programja máig időtálló, és nem teljesült programtételket hirdetett meg: erőszakos és sovinizta centralizálási törekvések elleni kiállítás; a Gyulafehérvári Határozatok végrehajtása melletti kiállítás; az anyanyelv szabad használata; az egyéni és közszabadság gyakorlása; az oktatási és művelődési intézmények önálló működése, a fennmaradáshoz szükséges vagyoni megmaradás és megerősödést biztosító tényezők védelme.

A gazdálkodás és a mezőgazdálkodás tudományát nemcsak a gyakorlatból tanulta, hanem szakkönyvekből is. Bekapcsolódott az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület tevékenységébe, és az *Erdélyi Gazda* szaklapban több gazdasági jellegű cikket közölt. *Erdély – kultúrtörténeti vázlat* című, egyik legkiválóbb művében végigkíséri Erdély történetét a népvándorlás korától saját koráig, bemutatva az adott történelmi időszakok népességének alakulását, annak szokásait, művészetét, népművészeti alakulását, Erdély kultúrájának történetét. *Az Országépítők* című történelmi regényének egyik vezérgondolata, hogy meg kell a népet tanítani a földművelésre, illetve „aki szereti a magyar földet, az ne szakadjon el tőle”.

A *Kalotaszeg* című műve 1926-ban jelent meg. Ezen a vidéken – állítja – nincsenek urak, csupán kisbirtokos gazdák és kisbirtokos, józan, reális gondolkodású, számító, spekuláló, tanulékony, optimista, kitartó emberek. Ezzel az elvével is korszerű földművelésre akart példát mutatni.

Az általa alapított Erdélyi Szépműves Céh (1925) anyagi javaival is úgy gazdálkodott, hogy az képes volt anyagilag mindentől és mindenkitől független lenni, és megelégedett azzal, hogy jórészt az ő részvételével Erdélyben gyártott papiroson, erdélyi nyomdában, erdélyi írók szép és jó könyveit előállító kiadóvállalat vezetője lehetett.

A történések a hatvanas éveinek első felében (1945-től) ismét új élet kezdésére kényszerítik. A háború végén, sztánai házának feldúlása után, beköltözik családjával Kolozsvárra. Életkora, valamint csalódásai ellenére az erdélyi magyarság, különösen a falusi lakosság sorsáért aggódó demokrata nem nézheti karba tett kézzel, hogy mi történik a világban, s ismét megpróbál önbizalmat és hitet ébreszteni önmagában és népében.

A kolozsvári Agrártudományi Egyetemen végzett gazdag tevékenységéről és hatásáról elmondható, hogy tudta, miként értsen szót a gazdaemberrel. 1940-től a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolán tanított mezőgazdasági építészetet. Óráin a fiatalokat arra tanította, hogy miként kell olcsón, tartósan, funkcionálisan, az egyes vidékek hagyományainak felhasználásával építkezni.

Gazdag szépirodalmi és közéleti tevékenysége mellett a gazdasági építészeti elvi és gyakorlati kimunkálásában Erdélyben egyedülállót alkotott. Itt említjük meg az *Erdély népi gazdasági építészete* című munkáját, mely 1944-ben, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület centenáriuma alkalmából jelent meg. Ebben először vázolja Erdély népeinek (magyar, székely, szász és román) letelepedési folyamatát és az évszázadok folyamán kialakult települési és gazdálkodási formákat.

Az 1946-ban a Józsa Béla Athenaeum kiadásában megjelent *Falusi építészeti* kézikönyve kalauz az erdélyi falusi nép számára, hogy a mostoha helyi viszonyok között életvitelében felzárkózhasson a környező világ színvonalához.

Kós Károly a *Mezőgazdasági építészeti* című 1957-es munkája pótolja azt a hiányt, amely a mezőgazdasági építészeti szakoktatása területén jelentkezett: a mezőgazdasági építészeti problémáinak elméleti és gyakorlati megoldására nézve megadja a legszükségesebb szakmai ismereteket.

A Kós Károly-i életvezetés azt üzeni a mának, hogy megvan bennünk jövőnk alakításának ereje. A Kós Károly-i életmű idézése a cselekvő erő optimizmusát sugallja a mai szellemi világunk éltetésére. A Kós Károly-i élethangulat pedig ma is a nép, a föld, a művészet, a kultúra, a cselekvés szeretetének légkörét hozza közénk.

Fentebb nem jelzett jelentősebb gazdasági jellegű írásai: *Erdély népi építészete* (1908); *Régi Kalotaszeg* (1911); *Testamentum és agrikultúra* (1915), saját kézi szedés, nyomás, fűzés, kötés, linometszetekkel; *A lakóház művészete* (1928); *Erdély* (1929); *A székely nép építészete* (1944); *Erdély népi gazdasági építészete* (1944); *A kollektív gazdaság üzemi épületberendezése* (1954) és mások.

Nagy Zoltán (1905. január 26. – 1948. január 17.)³
(halálának 65. évfordulójára)

A XX. század első felében Erdély gazdasági fejlődésében a vidék gazdasági felemelkedése, modernizációja, vagyonosodása szorosan kötődik a szövetkezeti élethez. Ezek életre hozását, szervezését, működtetését olyan neves erdélyi személyiségek részvétele fémjelzi, mint Balázs Ferenc, Bölöni Farkas Sándor, Gidófalvy István, Korparich Ede, Márton Áron, Ürmösi József. Méltán sorolhatjuk Dr. Nagy Zoltán nevét is ezen személyiségek közé.

1905-ben született Hódmezővásárhelyen. Érmihályfalván végezte az elemi osztályokat; középiskolai tanulmányait Nagyváradon kezdte, végül Szatmárnémetiben érettségizett 1926-ban. Ezt követően beiratkozott a hároméves Kolozsvári Kereskedelmi Akadémiára, amelyet 1929-ben fejezett be, ekkor szerzett közgazdasági diplomát. Emellett tanári oklevelet is kapott közgazdasági, kereskedelmi és könyvviteli szakon. Már diákkorában megismerkedett a külföldi szövetkezeti mozgalommal. Nyári szünidőkben önerőből beutazta Magyarországot, Olaszországot és Svájc számos vidékét; így került kapcsolatba a Nyugat-Európában ki-

³ Somai József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*, RMKT, Kolozsvár, 2007, 420–421.

bontakozó szövetkezeti élettel. 1930-ban tanulmányútra indult Franciaországba, mégpedig Marseilles-be és Dijonba, majd a párizsi egyetemen, a közgazdasági és jogi karokon folytatja tanulmányait. Szövetkezeti jogból doktori címet kap *Az erdélyi szövetkezeti mozgalmak jogi szabályozása* című tétellel. Franciaországból visszatérve, a nagyenyedi Hangya Fogyasztási Szövetkezetek Szövetsége központjában kezdte el tevékenységét, melyet haláláig kedvenc szakmai és tudományos területének tekintett. A nagyenyedi Hangya központtól 1936-ban megbízatást kapott, hogy képviselje őket a bukaresti Országos Szövetkezeti Központnál. 1936-tól a Maros-Torda megyei radnóti gazdasági iskolában szövetkezeti ismereteket és mezőgazdasági könyvvitelt adott elő. Itt kezd kötődni a szövetkezeti oktatáshoz.

A két erdélyi magyar szövetkezeti központ (a Hangya Fogyasztási Szövetkezetek, a „Szövetség” Termelő és Hitelszövetkezeti Központok) és a történelmi egyházak felkérésére kezdeményezte és szervezte a szövetkezeti ismeretek oktatásának bevezetését az erdélyi felekezeti iskolákba, de jelentős szerepet vállalt az iskolaszövetkezetek szervezésében is. Az ő nevéhez fűződik az erdélyi magyar iskolaszövetkezetek hálózatának kiépítése. 1935-ben alapította az első iskolaszövetkezeteket, 1936-ban ezek már 25 felekezeti középiskolában és 127 népiskolában működtek. Számuk Észak- és Dél-Erdélyben 1944-ben már 300 körül volt, sőt az 1944 utáni években elérte a 800-at is. Személyesen, mint a Méhkas Diákszövetkezet elnöke, maga is tevékeny szövetkezeti munkát végzett. Csak az iskolák államosításával és a magyar szövetkezetek elszorításával lehetett véget vetni alapításainak, a végleges felszámolást azonban nem érte meg. Az Erdélyi Iskolaszövetkezetek Szövetségének kiadásában jelent meg 1939-ben *Az iskolaszövetkezetek vezetése* című útmutató kötete, amelynek három nagy fejezetében (Általános ismeretek, Az iskola szövetkezetek szervezete, működése és vezetése, valamint az Iskolaszövetkezetek könyvelése és ügyvitel) nyújt szakmai segítséget.

Ennek az időszaknak fontos kihívását jelentette számára, hogy 1936-ban, mint egyedüli olyan személyiséget Romániában, aki franciaországi doktori diplomával rendelkezik, a Román Szövetkezeti Központ

felkérte a romániai szövetkezeti mozgalom tanulmányozására. Ezzel a megbízással háromhónapos körutat tett az ország Kárpátokon túli részén, hogy megismerje és jelentést tegyen Románia szövetkezeti mozgalmának helyzetéről és lehetőségeiről. Az 1940-es években Kolozsváron, az Erdélyi Tudományos Intézetben kapott megbízatást a szövetkezettudományi szekció megszervezésére. Ezzel párhuzamosan a Teológián szövetkezeti ismereteket tanított.

Az 1945-ben megalakult Bolyai Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán szövetkezeti tanszéket szervezett, és megbízták annak vezetésével, amit nagy hozzáértéssel és a szövetkezetek iránti elhivatottsággal és tudósi kitarással végzett. 1946-ban részt vett a romániai magyar szövetkezetek marosvásárhelyi kongresszusán, amelynek központi kérdése a magyar szövetkezeti központok, a nagyenyedi Hangya és a kolozsvári Szövetség Termelő és Hitelszövetkezetek Központja megmaradásának, létének kérdése volt. Kiállt az erdélyi magyar szövetkezetek önállósága és függetlensége mellett. Ezt az akkori „illetékesek”, az „új rendszer” képviselői rossz néven is vették, főleg azok, akik erőltették az erdélyi magyar szövetkezetek beolvasztását.

Dr. Nagy Zoltán a szövetkezetekben a kisebbségi lét fennmaradását, fejlődését és eszközét látta. A szövetkezeti mozgalmat egységes egésként és világmozgalomként kezelte, amelynek keretében az emberi kulturális, gazdasági és szociális értékek szabadon megnyilvánulhatnak. Az 1948 januárjában bekövetkezett korai halála nagy veszteség volt az egész szövetkezeti mozgalom számára. Szövetkezeti szakmai tevékenységének gyakorlati munkáját kiegészítette szakirodalmi tevékenysége. Több mint 20 szakmunkát, tanulmányt és szócikket hagyott hátra, melyeket a *Szövetkezés*, *Hangya Naptár*, *Erdélyi Iskola*, *Szövetkezeti Értesítő* közölte le. Szerkesztésében jelentek meg a *Törpekönyvtári füzetek* történelmünk nagyjairól (1941–44), szövetkezeti versek gyűjteménye *Szövetkezeti bokréta* címmel, illetve az *Iskolaszövetkezeti Közlöny* című havi folyóirat (1940–44). Közreadta az észak-erdélyi magyar, román és szász fogyasztási és hitelszövetkezeti hálózatok térképeit.

Önálló kötetei még: *Les régimes légaux des cooperatives en Transylvanie* (Dijon, 1934); *Könyvvitel* (tankönyvek az elemi iskolák V.,

VI. és VII. osztálya számára, Kolozsvár, 1939); *Az erdélyi magyar szövetkezetek* (Kolozsvár, 1942); *Szövetkezeti ismeretek kézikönyve* (Nagyenyed, 1939; II. kiadás, Kolozsvár, 1943); *Erdély gazdasági életének szövetkezeti megszervezése* (Kolozsvár, 1946).

Pethe Ferenc (1763. március 30. – 1832. február 22.)⁴

(születésének 250. évfordulójára)

A mai Tiszavasvárin (Magyarország, Szabolcs megye) született, és életének 70. évében halt meg Szilágysomlyón. A szilágysomlyói temetőben található temetkezési helye fölé 1835-ben háromméteres síremléket emelt veje. A magyar, különösen az erdélyi szellemiség ma is őrzi nagy ívű munkásságának emlékét.

A debreceni református kollégiumi tanulmányait befejezve a hollandiai Utrechtben tanult nyolc évig, majd bejárta Európa legnagyobb országait, Angliát, Franciaországot, Olaszországot, Svájcot és Németországot. Utazásai során szerzett ismereteit itthon akarta hasznosítani, és a nyomdász mesterséget is kitanulta.

1796-tól Bécsben az első magyar nyelvű gazdasági lap, a *Vizsgálódó Magyar Gazda* szerkesztője és kiadója lett. Méltán nevezhetjük az első magyar gazdasági szaklap szerkesztőjének. 1797-től 1801-ig a keszthelyi Georgikon egyik szervezője, tanára, majd vezetője (matéizist, építészetet, rajzot, gazdasági tárgyakat adott elő, a tangazdaságot is irányította). 1801–1814 között Esterházy szolgálatában állt, földet bérelt, szakírói tevékenységet folytatott. 1814-től Bécsben, 1816-tól 1818-ig Pesten jelentette meg lapját, a *Nemzeti Gazdát*. Újból földet bérelt, üzleti vállalkozásokból élt. 1827-ben Kolozsvárott megindította az első erdélyi politikai lapot, a *Hazai Híradót*, az *Erdélyi Híradó* elődjét. A tudományos élet fellendítéséért harcolt, társadalmi, gazdasági reformokat sürgetett. Úttörő szerepe volt a szélmalmok magyarországi elterjesztésében, a takarmány- és ipari növények termesztésének propagálásában. A belterjes gazdálkodás sürgetése közben kimutatta a jobbágyi termelés

⁴ Süle Sándor: *Kisszántói Pethe Ferenc (1763–1832)*. Bp., 1964.

tarthatatlanságát. Több mint 200 új szó megteremtése és elterjesztése is a nevéhez fűződik. Később bérlemények kötik le a kunszentmiklósi határban, ugyanakkor a budai vár alatt szőlőt telepít, majd Kolozsvárra kerül, ahol először kocsmárosként keresi kenyerét, majd nyomdaalapítással és lapkiadással foglalkozik. Élete utolsó évében Szilágysomlyóra költözik, s itt alig éli túl a fél évet.

Pethének változatos, gazdag kiadói munkásságával sikerült marandót alkotnia a magyarországi és erdélyi publicisztika területén. Már utrechti tanulmányai idején, 1794-ben vállalkozott a Biblia és egy zsol-tároskönyv magyar nyelvű kiadására, amelyekért jutalomban is részesült az angol régenstől. Külföldi útjáról visszatérve, Bécsben 1796-ban kiadja a *Magyar Újságot*, amelynek alcíme: *Mely Magyar- és Erdélyországban a gazdaságot és szorgalmatosságot irányozza*. Négy és fél évi keszthelyi tanároskodása után, 1814-ben visszatér Bécsbe, elindítja a *Nemzeti Gazdát* vagy *A magyar nemzet nemzeti gazdasága s ebbéli kereskedése virágzásának előmozdítása* című hetilapot, amely 1818 végéig működött. Ezt követően erdélyi tartózkodása alatt, 1827-ben, Kolozsváron beindítja az *Erdélyi Híradót*, amely az ő szerkesztése alatt kilenc kötetig jutott, és ennek mellékleteként a *Nemzeti Társalkodót*, amelyet másfél évig szerkesztett. A kolozsvári Farkas utcában nyomdát is alapít.

Korának kimagasló gazdasági szakírójaként három kötetben kiadja a *Pallérozott Mezei Gazdaság* című híres könyvét. Az első kötet 1805-ben jelent meg Sopronban, amelyet másik két kötet is követett: Pozsonyban 1808-ban, illetve Pécsen 1814-ben. Eredetileg tankönyvfélének indult, azonban menet közben igen jelentős tudományos munkává sikeredett. Közel 800 oldalas köteteiben eredeti tapasztalatait és elméleti összefoglalóját találjuk a mezőgazdálkodás olyan aktuális problematikájának, mint: a mezőgazdasági üzemszervezés, talajművelés, a belterjes termelés, a vetésforgórendszerek, a vetőmag fajtisztasága, a növényi betegségek ellen való védekezés, az ipari és kereskedelmi növények fajtái és termesztési módja, az állattenyésztés stb. Ajánlásai között találjuk a mezőgazdaság és állattenyésztés technikai fejlesztéséhez szükséges újítások ismertetését is.

1812-ben adta ki *Mathesis* című kétkötetes munkáját Bécsben, amelynek első kötete matematika, második pedig geometria. Ennek a

munkának nagy érdeme a tényanyag mellett a szaknyelv magyarosítása. Megjegyzendő, hogy egész életművében igen nagy hangsúlyt fektetett a magyar nyelv fejlesztésére, csiszolására, írásaival igen pozitív hatást gyakorolt a magyar nyelv fejlődésére.

Alapító tagja lett a Pesten létesülő Magyar Tudós Társaságnak. A *Természethistoria* című, 1815-ben kiadott könyve 1817 őszén elnyerte az először kiosztásra kerülő Marczibányi-díjat.

Főbb munkái közé soroljuk az eddig említetteken kívül a következő könyveket is: *Ungarische Grammatik. Nach den Grundsätzen Johann Farkas ganz umgearbeitet* (Bécs, 1798); *Pestis ragadvány ellen oltalom*. Németből magyarra fordította P. F. (Bécs, 1814); *Természethistoria és mesterségtudomány* (Bécs, 1815); *A földművelési kémia gyökere egymásból fojó leczkékben*. Angolból fordította, s jegyzéssel bővítette (Bécs, 1815); *Időprófeta vagy időváltozást jövendölő pókok* (Pest, 1816); *Barom-orvos könyv* (Kolozsvár, 1827); *Budai szőlőm ültetési módja* (Kolozsvár, 1827); *Európai mértékár* (Kolozsvár, 1829–1830).

Viszontagságos élete ellenére mindig sikerült elegendő erőt gyűjtenie ahhoz, hogy vállalt népszolgálatát képes legyen újrakezdeni „Magyar- és Erdélyország” gazdasági fejlesztéséért. Hosszú munkássága alatt a tudományos élet fellendítéséért harcolt, társadalmi, gazdasági reformokat sürgetett.

Ürmösi József (1879. december 28. – 1953. január 25.)⁵
(halálának 50. évfordulójára)

Ürmösi József Siménfalván született, Székelykeresztúrhoz közel, a Nyikó mentén. Elemi iskolai tanulmányait otthon, szülőfalujában végezte, majd a székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban folytatta, ugyanitt érettségizett. A kolozsvári Unitárius Teológián nyert lelkészi oklevelet 1903-ban. A lelkészi diploma megszerzése után Magyarországon, a Dunántúlon, a Fehér megyében fekvő Polgárdiba nyert missziós

⁵ Balázs Dénes: Ne nézze senki csak a maga hasznát... *Szövetkezeti mozgalom a Kis- és Nagy-Homoród mentén*. Székelyudvarhely, 1995 és Guzs Ferenc: Ürmösi József (1879–1953), in: *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*, 2007, 422–423.

lelkészi kinevezést, ahol ebben a minőségben egy évig működött. Már ott kapcsolatba került a szövetkezeti mozgalommal. Akkor már több mint 200 keresztény szövetkezet működött a római katolikus egyház szervezésében és irányítása alatt.

1904-ben homoródszentpáli lelkész lett. Itt már létezett ugyan szövetkezeti mozgalom és gazdakör, azonban a gazdálkodóknak, termelőknek elég gyenge volt az anyagi helyzetük, alacsony volt a jövedelmük, ezért a kivándorlás, elvándorlás gondolata foglalkoztatta őket. Ürmösi József megértette gondjaikat, maximálisan a rendelkezésükre állt, hogy közös erővel megtalálják a kiutat az elkésérítő helyzetből. A szövetkezeti ügyet ugyanúgy támogatta, mint a gazdakör fejlesztését. Kézbe vette és hat évig rendezte a szövetkezet pénzügyeit, megerősítve a tagság bizalmát és ügy iránti elkötelezettségét. A gazdakör ügyeit is kézbe vette. Elérte, hogy ott is megerősödjön a tagság bizalma. A helyzetet javító, majd fellendítő kezdeményezéseket indított, mégpedig: gazdaképzést, gépvásárlást, minősített vetőmagszerzést stb. Ürmösi József 26 évig tevékenykedett homoródszentpáli unitárius lelkészként, és áldásos, gyümölcsöző tevékenységével hívta fel magára felettesei (kolozsvári Unitárius Püspökség), a megyei szövetkezeti központ (Udvarhely vármegye), valamint a Nagyenyedi Országos Hangya központ figyelmét. Mindenhol elismeréssel méltatták és értékelték tevékenységét. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy meghívták és beválasztották a Hangya megyei vezetőségébe, illetve a nagyenyedi országos vezetőségbe.

Egyházi vonatkozásban is elismerést nyert a népért folytatott áldásos és kiváló eredményeket hozó tevékenysége. 1930-ban Kolozsvárra helyezték át püspöki-titkári munkakörbe. Innen ment nyugdíjba, és Kolozsváron maradt az 1953-ban bekövetkezett haláláig.

Nem volna teljes az Ürmösi József szövetkezeti tevékenységéről alkotott kép, ha nem említenénk meg kiemelten a tejszövetkezetek szervezésében és vezetésében Udvarhelyen elért eredményeit, melyek példaértékűek voltak az egész romániai magyar szövetkezeti ügy számára. A két világháború közötti időszakban, de különösen az 1929–1933-as években, a nagy gazdasági válság idején, a tejszövetkezetek jelentették a mentőövet a jövedelemhiánnyal, pénzhiánnyal küszködő kis- és közepes gazdaságok, mezőgazdasági termelők számára.

A két háború között Ürmösi József unitárius lelkész és Pálffy Ákos igazgató-kántortanító a két Homoród mentén sehol máshol nem található közösségi és kulturális életet teremtettek. Nevükhöz fűződik a Fogyasztási Szövetkezet, Gépszövetkezet, Tejszövetkezet, Levente Egylet, Lövész Egylet, Népkönyvtár, Nőegylet, Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet, Kaszinó, Napközi otthon és még sok minden más közösségi tevékenység létrehozása. Később, a múlt század közepén László Jenő tanító kórusa tette híressé a falut, amelynek létrehozásában Ürmösinek fontos szerepe volt.

Szervező tevékenysége nyomán olyan szövetkezeti-gazdaköri vezető elitgárdát tudott mozgósítani, akik át tudták vinni a kezdeményező szándékot a környék falvainak lakosságára, akik önkéntes munkájukkal a gazdakörnek, a Hangya szövetkezetnek, a tejszövetkezetnek, a művelődési életnek új, tágas otthont építettek 1912-ben. Ez a Népház-építés Ürmösi József homoródszentpáli működésének ma is álló bizonyítéka.

Írásai közül megemlítjük: *A lelkipásztori gondozás és a gazdasági szociális kérdés* (digitális formában: [www.unitar.hu/wiki/Ürmös József](http://www.unitar.hu/wiki/Ürmös_József)); *A magyar társadalom, irodalom és művészet* (Kolozsvár, 1877. 278. sz.) *Vasárnapi tanítások*. I. füzet. Ó-szövetségi rész. Székely-Udvarhely (1906), és az Unitárius Közlönyben (1904) megjelent cikkeit.

Venczel József (1913. november 4. – 1972. március 16.)

(halálának 100. évfordulójára)

Társadalomkutató, egyetemi tanár, közíró. Meghatározó személyisége volt a két világháború közötti erdélyi magyar szociológiának. Az erdélyi földkérdéssel, falukutatással, demográfiával, a szociológia módszertanával foglalkozott. A harmincas években kibontakozó, s a 40-es évek elején kiteljesedést ígérő erdélyi magyar társadalomkutatás elméletileg, gyakorlatilag legképzettebb szaktudósa.

Székely András Bertalan: Venczel József és az erdélyi magyar gazdaságtudomány, in: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, 2001, Kolozsvár, RMKT, 245–255.

Munkásságának legfontosabb területei a gondolkodástörténet, nemzedéki kérdés, társadalomstatisztika, demográfia, társadalomkutatás, társadalom- és művelődéspolitikai, nemzetiség- és magyarságkutatás. Alkotó módon fejlesztette tovább az ismert román szociológus, Dimitrie Gusti által kidolgozott empirikus falukutatói módszert. Az erdélyi magyar viszonyokra alkalmazta Gusti módszertanát, s alkotó módon tovább is fejlesztette azt. A két világháború közti Erdély jelentős tudományos és művelődési intézményeinek, kiadványainak létrehozása, működtetése fűződik nevéhez.

Csíkyszeredában született, középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte a Római Katolikus Főgimnáziumban. Itt érettségizett 1930-ban. Ez év őszén megnyerte az Erdélyi Helikon irodalmi nagydíját, 1930–1933 között a kolozsvári Lyceumi könyvtárban vállalt munkát, majd jogot tanult az I. Ferdinánd Tudományegyetemen, ahol 1936–1939 között megszerezte a jogi doktorátust. Az *Erdélyi Fiatalok* című főiskolás folyóirat köré csoportosuló ifjak néprajzi-szociális tényfeltáró munkájának résztvevője és népszerűsítője. *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* címmel szociológiai kérdőívet szerkesztettek. Nyaranta gyűjtő-kutató munkát végeztek Kolozsborsán, Maros és Udvarhely megyében. Az ebből a munkából született *Erdélyi Fiatalok Falu Füzetei* máig fontos dokumentumai az akkori erdélyi magyar korszaknak, illetve a szemináriumban folyt pezsgő életnek.

Fiatalon kibontakozott sokirányú tudományos érdeklődés, kiváló kezdeményezőerő, szervezőképesség jellemezte. 1933 és 1940 között az *Erdélyi Iskola* című folyóirat szerkesztője és rovatvezetője. Az 1935-ben alapított *Hitel* egyik alapító szerkesztője. A folyóirat megszűnése után, 1936-ban Venczel ugyanezzel a címmel indított új folyóiratot, amelyben 1944-ig sorra jelentek meg az erdélyi magyarság önismeretét szolgáló írásai. 1937-ben részt vett az erdélyi magyar értelmiség Vásárhelyi Találkozójának megszervezésében.

A kor legnagyobb táj- és néprajzkutatása az 1940-ben indult bálványosváraljai falutanulmányozó munkatábor volt, amelyet a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének társadalomtudományi és néprajzi munkaközössége szervezett Venczel József, Makkai László, Szabó T. Attila, Schneller Károly és Kovács László együttműködésében. Az 1941 júliu-

sában elkezdődött táborozáson harminchárom jogász, orvos, közgazdász, tanárjelölt, teológus és agrárszakember vett részt, majd 1943 tavaszán egy közgazdászokból álló, homogén csapat gyűjtötte a családok mezőgazdasági üzemi adatait.

1938–1945 között vezette az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) statisztikai ügyosztályát. 1940 őszétől a Teleki Pál Intézet keretében működő Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) tanára, 1941-től igazgatója 1946-ig. Egyetemi tanárként a Dés melletti Bálványosváraán létrehozott falukutató táborban előadásokat tartott, monografikus, nagyszabású tájkiutatót szervezett.

Cikkei, tanulmányai 1945 előtt többek között a *Jóbarát*, *Erdélyi Fialok*, *Erdélyi Tudósító*, *Erdélyi Iskola*, *Erdélyi Múzeum*, *Erdélyi Gazda*, *Hitel* című folyóiratokban, időszakos kiadványokban jelentek meg. Szülőföldjéről írott tanulmánya, a Csíkszék természeti és társadalmi leírása, Várdotfalvi álnév alatt látott napvilágot 1939-ben, *A nemes székely nemzet képe* című háromkötetes monográfiában.

Részt vett a Bolyai Tudományegyetem megszervezésében, az egyetem jogi és közgazdasági karának statisztikai és szociológiai professzoraként dolgozott 1945–1947 között. 1947-ben letartóztatták, a pitești-i internálótáborba került, ahonnan egy év múlva szabadult, de már az egyetemi katedrára nem térhetett vissza. 1948–1950 között az Erdélyi Múzeum-Egyesület főlevéltárosa és tudományos kutatója volt. 1950 februárjában a kommunista hatalom újra letartóztatta, koholt vádak alapján tizenkét év börtönbüntetésre ítélték, 1961. január 1-jén, megromlott egészségi állapotban szabadult.

1969-ig kisipari szövetkezetekben dolgozott, kerámiát festett, kottákat másolt. 1969-től ismét dolgozhatott társadalomkutatóként, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filozófia és Szociológia Karán. Ebben az időszakban a *Korunk* hasábjain közölt tanulmányokat. 1971-ben súlyos betegsége miatt nyugdíjazták, de továbbra is teljes szellemi frissességgel dolgozott. Utolsó nagy munkája a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztési módszerének kidolgozása.

Életében egyetlen kötete jelenhetett meg: *Az erdélyi román földbirtokreform*, Kolozsvár, 1942. Halála után nyolc évvel, 1980-ban, Imreh István válogatásában jelent meg a Kriterion Könyvkiadónál *Az önisme-*

ret útján című tanulmánykötete. 1988-ban Budapesten újabb válogatás látott napvilágot, *Erdélyi föld – erdélyi társadalom* címmel. Ezt a tanulmánykötetet, akárcsak az 1993-ban Székelyudvarhelyen megjelent *A falumunka útján* című kötetet, Székely András Bertalan válogatta és szerkesztette. Ezáltal vált hozzáférhetővé Venczel József számos olyan publikációja, amely 1931 és 1945 között jelent meg különböző folyóiratokban.

Kötetekben, folyóiratokban megjelent jelentősebb cikkei, tanulmányai: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom* (Kolozsvár, 1935); *A magyar önismeret útja. Erdélyi Iskola* (Kolozsvár, 1936–1937); *Öt Olt menti székely község népmozgalma*. Hitel (Kolozsvár, 1937); *A székely népfelleg*. Hitel (Kolozsvár, 1937); *Csíkszék természeti, történelmi és társadalmi leírása. A nemes székely nemzet képe*. Szerk. Rugonfalvi Kiss István (Debrecen, 1939); *A falukutatás módszertanának vázlatja* (Kolozsvár, 1941); *Az erdélyi román földbirtokreform* (Kolozsvár, 1942). Posztumusz kiadások: *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből*. Bevezető és jegyzetek: Imreh István (Bukarest, 1980); *A falumunka útján*. Válogatott írások. Válogatta, szerkesztette és a záró tanulmányt írta Székely András Bertalan (Székelyudvarhely, 1993 és Budapest, 2008).
